

в описі спостерігаються лише в межах тематичних груп. У межах тематичних груп опис схожих денотатів може бути недетермінованим, денотати можуть набувати подібних характеристик та атрибутів. По-друге, істотні відмінності і в способах кодування: знаково відмічені денотати центру кодуються найчастіше метафорично або okazionalно, а чим більше профанізується текст, тим більш явними стають в ньому описові неметафоричні елементи. Подібні висновки підтверджуються і в спостереженнях над сучасною загадкою, адже вона не розрахована ні на знання,

ні на можливість логічного знаходження відповіді і будуватися лише на ефекті несподіванки і комізму, метафора ж як спосіб кодування не використовується в ній взагалі. Це ще раз підтверджує правильність судження про те, що тексти енігматичного ядра – найбільш давні, а тексти периферії виникли пізніше і менш відображають ціннісні космогонічні значення. Загадки периферії можуть зберігати лише гранично вироджені і трансформовані паралелі з основним міфом, тоді як тексти енігматичного ядра відтворюють основні міфологічні сюжети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алещенко Е.И. Этноязыковая картина мира в текстах русского фольклора (на материале народной сказки): автореф. дисс. ... д. филол. н. Волгоград, 2008. 45 с.
2. Венгранович М.А. Традиция как базовая стилевая черта фольклорного текста. *Стереотипность и творчество в тексте: межвуз. сб. науч. тр.* Пермь, 2004. Вып. 7. С. 96-110.
3. Гаценко І.О. Своєрідність загадки як жанру фольклорного дискурсу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Видво НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 1, березень. С. 107-110.
4. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества. *Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию*. 2-е изд-е. Москва, 2000. С. 35-298.
5. Никитина С.Е. Устная народная культура и языковое сознание. Москва: Наука, 1993. 283 с.
6. Эмер Ю.А. Миромоделирование в современном песенном фольклоре: когнитивно-дискурсивный анализ: дисс. д. филол. н. Томск, 2011. 458 с.

УДК 811.161.2'371

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.12.4>

РЕАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТУ «ДОРОГА» В ХУДОЖЬОМУ ТЕКСТЕ МАРИИ ВАЙНО «ПОДОРОЖНЯ»

REALISATION OF CONCEPT «ROAD» IN MARIA VAJNO' LITERARY TEXT «TRAVELLER»

Іванишин Н.Я.,

orcid.org/0000-0003-1835-0466

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті на матеріалі художнього тексту Марії Вайно «Подорожня» здійснено аналіз концепту «дорога» та виявлено особливості його реалізації, зокрема визначено роль різнорівневих мовних засобів у процесі формування цілісного образу концепту та досліджено їх вплив на організацію та декодування художнього цілого; окреслено систему мікро- та макрообразів, здатних імплікувати досліджуваний концепт.

Глибинний аналіз художнього тексту показав, що слово-образ «дорога» – вузол зчеплення семантичної тканини художнього цілого, своєрідний каркас, який організовує текст та дає можливість адекватної його інтерпретації. Аналізований концепт виявився ключовим, стрижневим компонентом тексту, домінантою, без розуміння специфіки й особливостей реалізації якої неможливе його дешифрування. Доведено, що мовні одиниці різних рівнів здатні брати участь у формуванні концепту, ставати відправними точками для творення асоціативних рядів, із допомогою яких значення концепту увиразнюється, доповнюється.

Важливу роль у процесі декодування тексту відіграє заголовок – сильна позиція, здатна спрямовувати вектор рецепції у визначене автором русло та бути точкою відліку для реалізації перспективних відношень. Зазначено, що саме назва є епіцентром семантичного розгортання тексту, в якій експліцитно вербалізовано сему «дорога».

Концепт «дорога» в аналізованому тексті реалізується в експліцитній та імпліцитній площинах. Якщо експліцитний масив інформації репрезентований, насамперед, назвою твору та дієсловами з семантикою руху, то латентний

базується на перекодуванні ключових текстових концептів, наданні їм нових семантичних вимірів та можливостей інтерпретації і проектує життєву дорогу ліричної героїні загалом, адже концепти «дорога» та «життя» тісно пов'язані.

Ключові слова: концепт, етноконцепт, текст, символ, художній текст, імпліцитність, текстовий сегмент, латентний, експліцитний, мікрообраз, макрообраз.

In the article on the material of Maria Vajno's literary text "Traveller" the analysis of the concept "road" is made and the peculiarities of its realization are revealed, in particular the role of multilevel linguistic issues in the process of forming the integral image of the concept is defined and their influence on the organization and decoding of the text is investigated; a system of micro- and macro-images which are capable to implicate the researchable concept is outlined.

An in-depth analysis of the literary text revealed that the word-image "road" is a knot of its semantic fabric, a kind of framework that can organize it and enable it to be interpreted adequately. The analyzed concept was a key component of the text, dominant, without understanding the specifics and features of its implementation is impossible to decrypt it. It is proved that linguistic units of different levels can take part in the formation of the concept, to become the starting point for the creation of associative rows, through which the meaning of the concept is expressed, supplemented.

An important role in the process of text decoding is played by the title – a strong position, which is capable to direct the reception defined by the author and being a point of reference for the realization of prospective relations. It is stated that the name of the literary text is the epicenter of the semantic unfolding, in which the seme "road" is explicitly verbalized.

The concept "road" in the analyzed text is implemented in explicit and implicit planes. If the explicit information is represented by the title of the literary text and verbs with movement semantics, the latent is based on the recoding of key text concepts, providing them with new semantic dimensions and interpretive possibilities, and projecting the life journey of the narrator as a whole, because the concepts "road" and "life" are related.

Key words: concept, ethno-concept, text, symbol, literary text, implicit, text segment, latent, explicit, micro-image, macro-image.

Постановка проблеми. Художній текст завжди був і залишається в полі зору наукових зацікавлень багатьох лінгвістів, адже дає широкі можливості для інтерпретації, виявлення прихованих відтінків значення кодифікованих номінацій, аналізу додаткових смислових напластувань, маркерами яких є вербально виражені лінгвоодіниці. Інакше кажучи, художній текст – це полізначеннєве утворення, дослідження якого характеризується контрверсійністю та можливістю множинності потрактувань, що дає змогу виявляти нові смисли, свідомо чи несвідомо закладені автором у креативний авторський конструкт.

Важливу роль у процесі формування та дешифрування тексту відіграє концепт – вузол зчеплення семантичної тканини тексту, здатний імплікувати ряд мікро- та макрообразів, які, своєю чергою, є базовим пластом концептів, точкою відліку для творення підтекстових смислів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема концепту не є новою в лінгвістичній науці. Він неодноразово ставав предметом наукового дослідження багатьох мовознавців (Н. Алефіренко, М. Голянич, О. Кагановська, В. Маслова, М. Скаб тощо), однак кожен окремий художній текст здатний по-новому розкривати імпліцитні смислові компоненти уже досліджених слів-образів, надавати їм додаткових ментальних і семантичних вимірів. Приміром, концепт «дорога» ставав предметом спеціального лінгвістичного аналізу Ж. Краснобаєвої-Чорної (концепт «дорога» у структурі концепту «життя») [1], Т. Монахової (концепти «дім» і «дорога» в художньому тексті Валерія Шевчука) [2], А. Москальчук (концепт «дорога» у структурі художньої кар-

тини світу Валерія Шевчука) [3], Н. Сегал (образ дороги у віртуальному політичному дискурсі) [4] тощо, однак у тексті Марії Вайно він обростає додатковими смислами, набуває нових вимірів, стає стрижнем художнього цілого, відправною точкою для його декодування й інтерпретації.

У сучасній мовознавчій науці є чимало визначень концепту, однак у статті ми керуватимемось таким: «концепт – абстрактна одиниця ментального рівня, яка відображає зміст результатів пізнання людиною довкілля та в якій зосереджено відомості про пізнаваний об'єкт, його властивості, місце в культурі народу й результати емоційно-оцінного сприйняття цього фрагмента світу людиною» [5, с. 5–6].

Постановка завдання. Метою статті є вивчення особливостей реалізації слова-образу «дорога» в прозовому тексті Марії Вайно «Подорожня». Мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) окреслити систему мікро- та макрообразів, здатних імплікувати концепт «дорога»; 2) визначити роль різнорівневих мовних засобів у процесі формування цілісного образу концепту та аналіз його впливу на організацію й процес дешифрування художнього цілого.

Виклад основного матеріалу. Авторка Марія Вайно кваліфікує жанр тексту як образок, специфіка якого полягає в ущільненості організації задля створення ефекту фрагментарності, своєрідної щоденниковості, потоку свідомості, відчуженості від зовнішнього світу.

Повністю текст наводити не будемо, оскільки він доволі значний за обсягом, однак для чіткості та вичерпності аналізу спробуємо окреслити основні тематичні лінії. Так, у концептосфері

художнього тексту – лірична героїня, яка постійно перебуває в русі: вона то прагне вирватися з гамору міста та на певний час осісти в тихій та спокійній батьківській хаті, то знову втікає до мегаполісу, де на неї чекає син. Авторка намагається зобразити роздвоєність душі ліричної героїні, яка постійно перебуває в пошуках себе, однак не може довго затриматись на одному місці. Текст має заголовок – «Подорожня» – сильну позицію, здатну спрямовувати вектор рецепції у визначене автором русло; «пружину, що розкриває свої можливості в процесі розгортання» [6, с. 133–134]. Прикметно, що це єдина лексема в тексті, де експліцитно вербалізовано сему «дорога» (в самому викладі вона присутня тільки імпліцитно, однак виявляє себе через різнорівневі мовні засоби, зокрема дієслова руху, іменники зі значенням локативності, прийменники тощо). Заголовок органічно вплітається в художню тканину та концентрує увагу реципієнта на семантично значущій інформації, тому, безперечно, його аналіз є важливим і знаковим для формування цілісності та завершеності художнього цілого. Так, Словник української мови трактує лексему «подорожня» як «та, що подорожує, перебуває в дорозі» [7, Т. 6, с. 754], тобто ключовою, важливою для декодування тексту загалом є сема «дорога». Саме вона є відправною точкою для інтерпретації тексту, стрижнем, що його пронизує та водночас організовує мовний матеріал, підпорядковуючи елементи різних мовних рівнів одній меті – зображенню постійного руху, в якому перебуває лірична героїня. Можемо стверджувати, що назва закладає передумови для дешифрування тексту, налаштовує на встановлення контакту з адресатом-читачем. Важливо, що текст має епіграф із повісті Джека Лондона «Місячна долина», який акцентує на зв'язку людини з природою, що є органічним для кожної особи.

Лексикографічна характеристика номінації «дорога» репрезентована кількома семемами, однак одна з них виявляється ключовою для аналізованого тексту: «дорога» тлумачиться як «перебування в русі» [7, Т. 2, с. 378]. В українській етномовній картині світу символ «дорога» інтерпретується як «традиційний образ блукань, пошуку; зображення плину життя, напряму діяльності; рух, поступ; життєвий шлях конкретних осіб» [8, с. 96–97], «подорожування, перебування в русі, мандри, далекі світи, об'єкт переосмислення» [9, с. 196].

Прообраз *дороги* – фоновий для сприйняття й декодування тексту М. Вайно. Він формує своєрідну звукову завісу, до нього наближаються інші

мікро- й макрообрази, дистрибутивний аналіз яких дає змогу увиразнити ключовий текстовий концепт, надати йому нових семантичних вимірів. *Дорога* слугує своєрідним посередником між містом і домом (очевидно, селом, однак ця номінація також не вербалізується, вона присутня ніби за текстом, імпліцитно). Цікаво, що текст має своєрідне семантичне обрамлення, яке символізує життєвий шлях ліричної героїні, пошуки себе, дисонанс між бажаннями, прагненнями та обов'язком. Вибудовується домінантний смисловий ланцюг: *місто – втеча – прадідівщина (село) – втеча – місто*, – в якому обігрується ключовий образ дороги не тільки у значенні подорожування, а й відшукування власного «я», переосмислення життя, зміни орієнтирів, адже «концепт дорога безпосередньо пов'язаний із концептом життя, оскільки виявляється майже в усіх його семантичних полях, активізуючи різні ядерні значення та характеристики» [1, с. 87].

Так, текст М. Вайно «Подорожня» можна умовно просегментувати на три частини, в кожній з яких семантику руху зосереджено в окремих мікрообразах. Так, перша лексія репрезентована концептом «місто», складниками якого на лексико-семантичному рівні є номінації «гамір», «машини», «метро», «трамваї», «пил», «вакуум», «шум», «електричка», «поїзд». Вже перше речення образка має закодовану в собі ідею втечі, представлену нагромадженням прийменника *від*, семантика якого в українському мовознавстві тлумачиться неоднозначно. Так, М.І. Степаненко стверджує, що зазначений «локативний прийменник разом із субстантивом у формі родового відмінка репрезентує статичне і директивне значення» [10, с. 67], при цьому найбільшою кількістю варіантів представлена саме семантика напряму руху.

Оскільки службові частини мови, серед яких і прийменник, здатні реалізувати свій комунікативний потенціал лише в контексті, можемо припустити, що поєднання прийменника *від* з іменниками в родовому відмінку, що вказують на місце дії (місто, машини, метро, трамваї, урбанізація тощо), є своєрідним способом відображення внутрішнього «я» ліричної героїні, яка будь-що прагне вирватися з гамору міста й усамітнитися (як випливає з тексту, у селі). Прикметно, що кожне речення першого абзацу образка містить на початку тільки аналізовані прийменники та субстантиви (*від гамору міста, від гальм машин, від пилу, від вакууму*), що, з одного боку, сигналізує про статику, з іншого ж – імплікує смисли, в яких сема руху є наскрізною і виступає важливим засо-

бом текстотворення, хоча дієслово з відповідною семантикою – *втікаю!* – вербалізовано в самому кінці абзацу. Процес «втечі» ліричної героїні з міста формує негативну оцінну рамку останнього, базовану на основі асоціацій, пов'язаних із ключовими текстовими номінаціями. Так, *місто* мислиться як негативний об'єкт, в якому *«сизо сміється пил»*, *«вакуум урбанізації роз'їдає тіло, блокує думки»*, *«забувають про подорожнього»* [11], місце, в якому героїня відчувається чужорідним елементом, тому цілком закономірним у цьому ключі виявляється її бажання залишити його з метою пошуку себе та усамітнення.

Розгортання тексту підтверджує таке припущення, оскільки ключовими в наступному абзаці є дієслова, вжиті у формі теперішнього часу (*«шукаю»*, *«виштовхує»*, *«їду»*), які експліцитно виявляють рух, динамізують розповідь, однак латентно характеризують наміри дійової особи переосмислити власний життєвий шлях.

Як бачимо, слово-образ *«дорога»* експліцитно не виражене, однак імпліцитно присутнє в кожному реченні першого абзацу, оскільки останній пронизаний лексемами із домінантною семантикою руху.

Другий сегмент відображає прагнення ліричної героїні до спокою та пошук його на прадідівщині. Якщо перша частина тексту динамізована завдяки широкому використанню дієслів із семантикою руху, то для другої характерні статика, умиротворення від єднання з природою. Ключовими в цій лексії виступають концепти *«хата»*, *«мальви»*, *«світлиця»*, *«криниця»*. Прикметно, що різко змінюється тональність розповіді – від надривно-напруженої до спокійно-фрагментарної, що зумовлено специфікою декодування слова-образу *«хата»*, яке на українському мовному ґрунті сприймається як етноконцепт, тобто набуває характеристик, що легко декодуються українцями: *«воля»*, *«незалежність»*, *«перспектива щасливого життя»* [8, с. 176–177]; образ хатини з мальвами та криницею на подвір'ї є наскрізним у народній творчості та символізує родинний затишок, дорогу додому, щастя від перебування на малій батьківщині (у тексті вербалізовано: *«мальви – оберемок щасливого цвіту»*, *«криниця – жива вода, рай, затишок»* [11]).

Важливо, що в цьому сегменті спостерігаємо нагромадження дієслів майбутнього часу, що сигналізує про проспективність, відкриває перед читачем сподівання ліричної героїні, проектує її життєву дорогу, «передбачає перенесення текстових подій у майбутній час і простір як прогнозування майбутнього» [12, с. 606]: *«відглухнути»*,

«відчути», *«зберегти»*, *«замісити»*, *«викисне»*, *«виспіє»*, *«спечеться»*, *«розкраю»*, *«понесу»* тощо. В аналізованому сегменті простежується реалізація текстотвірного потенціалу всіх мовних одиниць, їх здатність «проекувати не тільки «бачення тексту назад/вперед», але й формувати вертикальний «рух когніції» художнього світу – від «прочитання» лінгвістичних маркерів (експлікованих сильних, вузлових позицій) до проникнення в імпліцитні пласти тексту» [13, с. 334], тобто авторка дає відправні точки для розгортання змісту, насичує текст семантично місткими лінгвоодинаціями, які сприяють його адекватному прочитанню. Великий пласт інформації в тексті кваліфікуємо як імпліцитний, оскільки для його інтерпретації необхідні додаткові мисленнєві зусилля адресата. Наприклад, нагромадження дієслів *«замісити»*, *«викисне»*, *«виспіє»*, *«спечеться»*, *«розкраю»* проектує в уяві читача образ хліба, однак у художньому тексті йдеться про майбутнє загалом: *«...й замісити завтрашній день. Викисне, виспіє, спечеться тут, і розкраю його на дні собі, дітям, онукам...»* [11]. Таке проведення паралелей свідчить, з одного боку, про перекодування ключових текстових концептів, у результаті якого слово-образ *«майбутнє»* наділяється характеристиками номінації *«хліб»*, що в українській етносвідомості тлумачиться як *«скарб»*, *«святість»*, *«позитив»*, *«згода»*, *«щастя»*, *«багатство»*, *«працьовитість»*, *«пошана»*, *«єднання»*, *«Божий дар»* [9, с. 618]; з іншого – у проекції на життєвий шлях головної героїні – *майбутнє* потрактовується як неспокійне, шумне, не завжди безхмарне, однак таке, що може бути змінене за допомогою любові, позитиву та спокою (порівняймо у тексті: *«І понесу ті скарби зі старої світлиці – до нової оселі, що хоч і гарна, та як у невістках, – серед шуму, неспокою, – німа якась. Тільки хліб її освітить, освятить, схвалить, сповнить оселею»* [11]). Антонімічна пара *старий* (світлиця) – *новий* (оселя) репрезентує зміни, що відбуваються в житті ліричної героїні, символізує наступність поколінь, бажання змінити життя на краще, незважаючи на несприятливі обставини.

Останній сегмент репрезентовано двома реченнями, синтаксична організація яких свідчить про фрагментарність, відображає потік свідомості, уривчастість думок, емоцій та вражень. Епіцентром семантичного розгортання тут виступає висловлення *«...щоб сильнішою бути, треба бути разом... і треба йти, втікати... щоб бути...»*, тобто знову простежуємо повторення дієслів, зокрема із семантикою руху, основна роль яких у структурі художнього тексту –

динамізувати сюжет, відображати рух, розвиток дії; в аналізованому сегменті нагромадження інфінітивів сигналізує про емоційну насиченість, енергію, експресію, гостроту [14, с. 60], невідворотність майбутнього та подолання усіх перешкод, що постають на життєвому шляху. Спостерігаємо своєрідну циклічність життя, чергування світлих і темних смуг у ньому, які варто просто прийняти і пережити, щоб життя тривало.

Висновки. Концепт «дорога» реалізується в художньому тексті М. Вайно «Подорожня» як на експліцитному, так й імпліцитному рівнях. Експліцитний пласт інформації репрезентований заголовком та дієсловами, в яких домінантною є сема руху (*подорожня, шукаю, виштовхує,*

втікаю), латентний же значно семантично місткіший та розлогіший, оскільки репрезентує життєву дорогу ліричної героїні загалом і базується на перекодуванні ключових текстових концептів, наданні їм нових семантичних вимірів (*місто, село, хата, мальви, криниця тощо*).

Концепт «дорога» є важливим елементом мовної картини світу українців, тому цікаво було б простежити його реалізацію в різних типах текстів. Аналізоване слово-образ входить у ціннісну систему представників етносу, формує їх світобачення, тому його детальний аналіз дасть змогу зробити аргументований висновок про національний характер, світогляд, ментальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Краснобаєва-Чорна Ж. Концепт ДОРОГА у структурі концепту ЖИТТЯ. *Учені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія «Філологія». 2007. Том 20 (59). № 6. С. 85–91.
2. Монахова Т.В. Концепти «дім» і «дорога» у творах Валерія Шевчука: Коментар письменника. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колежіумах*. 2007. № 1. С. 90–91.
3. Москальчук А. Концепт дорога у структурі художньої картини світу В. Шевчука: традиційні та індивідуально-авторські складники. *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2015. № 3 (11).
4. Сегал Н.А. Образ дороги в виртуальному політичному дискурсе. *Культура народів Причорномор'я*. № 94. С. 95–100.
5. Скаб М.В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2009. 36 с.
6. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования : монографія. Москва : КомКнига, 2007. 144 с.
7. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка. 1970-1980.
8. Кононенко В.І. Символи української мови : монографія. Івано-Франківськ : Плай. 1996. 272 с.
9. Жайворок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра. 2006. 703 с.
10. Степаненко М.І. Семантична диференціація просторових прийменників. *Мовознавство*. 2015. № 3. С. 63–73.
11. Вайно М. Подорожня : веб-сайт. URL: <http://mariyavaino.if.ua/podorozhnya/>.
12. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, Київ. 2010. 844 с.
13. Художній текст – слово – образ: лінгвостилістичний аспект : монографія / М.І. Голянич та ін. ; за ред. М.І. Голянич. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. 408 с.
14. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 423 с.
15. Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів / М.І. Голянич та ін. ; за ред. М.І. Голянич. Івано-Франківськ : Сімик. 2012. 392 с.